Спеціалізованій вченій раді Д 26.236.02
із захисту дисертацій на здобуття наукового
ступеня доктора юридичних наук
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України

ВІДГУК
офіційного опонента - доктора юридичних наук, професора,
Дякович Мирослави Михайлівни на дисертацію
Гулика Андрія Григоровича
на тему «Оптимізація цивільного судочинства:
проблеми теорії та практики»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право

Актуальність теми дослідження. Дисертаційне дослідження Гулика Андрія Григоровича «Оптимізація цивільного судочинства в Україні» присвячене як ніколи актуальній проблематиці – удосконаленню судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, які визнають, що справедливе судочинство та належний захист прав і свобод людини можливі лише за наявності досконалого процесуального законодавства. По суті, проблема оптимізації цивільного судочинства – це проблема пошуку й обґрунтування необхідних форм удосконалення цивільного процесу, порядку здійснення цивільної процесуальної діяльності, підвищення її ефективності. Автор здійснив комплексне дослідження проблем оптимізації цивільного судочинства через огляд концептуальних підходів щодо визначення самого поняття оптимізації цивільного судочинства, виокремивши при цьому різні способи, зокрема і удосконалення всього механізму здійснення правосуддя у цивільних справах; створення та удосконалення окремих інститутів, які спеціально спрямовані на оптимізацію судочинства; виявлення та усунення суперечностей у чинному законодавстві та забезпечення однакового формування судової практики. Як вдало визначає автор

обговорюваної дисертації оптимізація є певним інструментарієм оцінки цивільного судочинства, а також можливих напрямів його перетворення.

Процес оптимізації цивільного судочинства дисертант дослідив уперше комплексно, зокрема через питання доступу до правосуддя й вибору належного суду, окремих змагальних процедур, визначення юрисдикції; здійснення примирної функції цивільного судочинства як головного напрямку, який визначає якісну своєрідність підготовки справи до судового розгляду. Актуальністю вирізняються запропоновані автором альтернативні примирні процедури, частина з яких може перейти до цивільного судочинства, зокрема: переговори, посередництво, судова медіація, експертні та гібридні форми вирішення спорів.

Окрема увага зосереджена на системі засобів доказування і властивості самих судових доказів, які мають першочергове значення для оптимізації цивільного судочинства.

Заслуговує на прикладний характер дослідження та відповідні рекомендації, які випливають із запропонованих дисертантом сфер застосування спрощених правил і судових процедур. Однак у цьому напрямку дослідження необхідно враховувати, що спрощення судочинства як один із недоліків його оптимізації буде актуальним і доцільним, якщо воно буде розумним. Це означає, що спрощене судочинство не повинно негативно впливати на справедливість розгляду справи, і спрощення судових процедур має стосуватися не сутнісних моментів судових процедур.

Таким чином, можна стверджувати, що Гулик А. Г. уперше у вітчизняній науці здійснив вдалу спробу комплексного аналізу щодо здійснення оптимізації цивільного судочинства в Україні через законодавчу форму, яка передбачає перш за все внесення певних змін у вже діючі правила цивільної процесуальної діяльності і здатна відобразити національні особливості здійснення судової влади, використовуючи при цьому передові моделі та традиції зарубіжних юрисдикцій.

Цей комплексний підхід дисертанта до досліджуваної теми підтверджується і структурою поданої роботи.

Вказане свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження Гулика А. Г. та його важливе значення для науки цивільного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, її мета та завдання. Дисертаційне дослідження А. Г. Гулика виконане у рамках Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України 3 березня 2016 року, Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV, науково-дослідної роботи Міжрегіональної академії управління персоналом «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми на 2014–2018 роки» та загальнонаукової теми Інституту права імені Володимира Великого МАУП (державний реєстраційний номер 0113U007698).

Мета дослідження - розробка теоретичних основ оптимізації в цивільному судочинстві з урахуванням історичного досвіду та сучасних тенденцій розвитку судових процедур, існуючих проблем правозастосування та правотлумачення, а також підготувати пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

Автор успішно вирішив низку завдань, які сприяли досягненню зазначеної мети, зокрема, показано історико-правову ретроспективу становлення і розвитку вітчизняного цивільного судочинства; проаналізовано оптимізацію цивільного судочинства з позиції сучасних тенденцій його розвитку; узагальнено існуючі погляди та наукові підходи до поняття і структурної характеристики оптимізації цивільного судочинства; обґрунтовано особливості сутності цивільної юрисдикції в

умовах оптимізації і забезпечення права на належний суд; виявлено проблемні аспекти реалізації цивільної юрисдикції та оптимізації процедур визначення належного суду і підсудності цивільних справ; визначено характер еволюції моделі та сучасний стан підготовчого провадження в цивільному судочинстві; проаналізовано процедури врегулювання спору за участю судді в контексті оптимізації підготовчого провадження і примирення сторін; обґрунтовано необхідність концентрації доказового матеріалу у цивільних справах; охарактеризовано з погляду оптимізації процедури дослідження обставин у цивільних справах, а також розгляд справ у порядку спрощеного провадження як напрями оптимізації цивільного судочинства; обґрунтовано модель касації в системі оптимального інстанційного перегляду судових рішень у цивільному судочинстві; сформульовано пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства і практики його застосування.

Наукова новизна, оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації та їх достовірності. Детальне ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження А. Г. Гулика дає підстави стверджувати, що сформульовані у роботі положення, висновки та пропозиції викладені на належному науковому рівні.

Дисертант обрав таку методологічну основу роботи, яка сприяла повноті і вичерпності вирішення завдань дослідження, допомогла виявити та вирішити комплекс проблем теоретичного і прикладного характеру, розробити практичні пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення національного законодавства. Про обґрунтованість результатів дослідження свідчить також опрацювання значної джерельної бази, яка охоплює нормативно-правові акти, наукові публікації, матеріали судової практики.

Змістовна побудова дисертації є логічною і такою, що узгоджується зі сформульованими метою та завданнями, об'єктом і предметом

дослідження, які, у свою чергу, відповідають суті досліджуваної проблематики. Порядок подачі матеріалу дав змогу побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як найбільш відомі у процесуальній доктрині підходи щодо вирішення проблематики дослідження, так і власну авторську позицію.

А. Г. Гулик висловлює свої погляди щодо багатьох дискусійних аспектів оптимізації цивільного судочинства, наводить додаткові аргументи на користь вже вироблених доктринальних підходів, які розділяються автором, та вдається до обґрунтованої критики тих позицій, які, на його думку, є спірними. Автор зробив низку висновків і пропозицій, які вирізняються науковою новизною.

Дискусійна природа оптимізації цивільного судочинства породили існування різних, часом взаємовиключних теоретичних позицій щодо її сутності та структурної характеристики. У зв'язку з цим заслуговує на увагу авторський підхід до аналізу поняття оптимізації як процесу створення таких судових процедур, які сприяють збереженню ресурсів учасників процесу і суду, а також формуванню для них очікуваного та зручного стану системи цивільного судочинства, за одночасного забезпечення досягнення поставлених завдань і гарантій здійснення цивільної процесуальної діяльності.

Окрім того, безсумнівно позитивним аспектом дослідження є те, що А. Г. Гулик формулює авторську концепцію оптимізації цивільного судочинства як систему теоретичних уявлень і поглядів на цивільну процесуальну діяльність з позиції засобів, способів і методів її вдосконалення. Базовими елементами такої концепції є положення про загальні методологічні підстави вивчення проблеми оптимізації, поняття і структурну характеристику оптимізації, цивільну юрисдикцію в умовах оптимізації і забезпечення права на належний суд, оптимізацію процедур підготовки та судового розгляду цивільних справ, касацію в системі

інстанційного перегляду судових рішень. Це сприяє формуванню повних і вичерпних висновків щодо проблеми, яка розглядається.

У дисертації переконливо висвітлена історико-правова ретроспектива розвитку вітчизняного цивільного судочинства та визначено, що становлення процедур розгляду і вирішення правових спорів і подальша інституціоналізація форм цивільного судочинства на українських землях характеризується загальним для континентальної правової системи пошуком оптимальних моделей здійснення справедливої судової діяльності, що відповідає передусім еволюційній природі перетворень цивільного судочинства. Періодизацію вітчизняного цивільного судочинства, і відповідно, аналіз етапів його оптимізації потрібно проводити, осмислюючи загальноєвропейський розвиток цивільної правової процедури, основні риси якої можна знайти і в правових пам'ятках, що діяли на території сучасної України – Статутах Великого князівства Литовського, кодифікаціях часів Гетьманщини і Правах, за якими судиться малоросійський народ, Російському і Австрійському статутах цивільного судочинства.

Автор достовірно визначив, що оптимізацію процедур зосередження доказового матеріалу потрібно доктринально інтерпретувати в контексті своєчасності розгляду та вирішення цивільних справ як мінімального стандарту справедливого судового розгляду. Вихідні характеристики таких процедур мають бути засновані на взаємодії змагальності, диспозитивності цивільного судочинства і судового керівництва процесом, що визначає коло активних повноважень суду.

Заслуговує на підтримку висновок про те, що пошук гармонійного поєднання охоронної та примирювальної функції цивільного судочинства як характерний концепт розвитку сучасних процесуальних систем зумовлює основні напрями оптимізації підготовки цивільних справ до судового розгляду. В контексті цілей і завдань цієї стадії цивільного процесу необхідно виокремлювати процесуальні дії, які мають підготовчу

правову природу, а саме: здійснення примирення сторін і концентрація доказового матеріалу у справі.

Новизною характеризується аналіз примирних процедур, які, відображаючи свободу вибору сторонами варіантів своєї поведінки, потребують більш широкого законодавчого тлумачення. Йдеться про можливість оптимізації кількості примирних процедур у цивільному судочинстві та відповідного розмежування зі сферою альтернативного вирішення спорів. А. Г. Гулик справедливо зауважує, що обрана законодавцем модель врегулювання спору за участю судді як новела цивільного процесуального законодавства і спроба забезпечення процесуального обов'язку судді сприяти примиренню сторін, не оптимальна за своєю суттю, бо обмежує можливості початку виконання такої процедури, не враховує особливості окремих категорій цивільних справ, надмірно формалізує підсумки примирної діяльності.

Враховуючи те, що законодавча та правозастосовча діяльність – це основні форми оптимізації цивільного судочинства, в рамках такого підходу варто виокремлювати напрями аналізу: 1) процесуальних засобів забезпечення реалізації завдань цивільного судочинства і практики їх застосування; 2) оптимізації окремих стадій або проваджень, а також процесуальну діяльність суду й учасників судового процесу.

Цей підхід є новаційним, проте достатньо обґрунтованим і таким, що може мати позитивний вплив на оптимізацію цивільного судочинства.

Варто позитивно відзначити авторське положення про те, що реформа правосуддя у цивільних справах, що відбулася, виходить із помилкових підходів, які обмежують доступ громадян до суду касаційної інстанції, що не відображає соціокультурного рівня розвитку суспільства. Ефективність діяльності касаційної інстанції безпосередньо пов'язана з досягненням єдності та сталості судової практики, що певною мірою залежить від підстав перегляду, їхнього оптимального нормативного закріплення.

Ґрунтовними є аргументи дисертанта на користь того, що предметна й суб'єктна юрисдикція окреслюють сферу застосування судової влади. Проте проблема видів проваджень, порушена у ст. 19 ЦПК України, не зумовлена визначенням кола судових повноважень. Йдеться насамперед про відповідність порядку розгляду цивільних справ їхній правовій природі. Водночас таке законодавче рішення знову актуалізує питання родової підсудності, їхньої затребуваності в сьогоднішньому вигляді практикою правозастосування.

А. Г. Гулик подав розгорнутий аналіз системи цивільної процесуальної відповідальності та уперше зроблено висновок про те, що вона не отримала оптимального структурного відображення і концептуальної завершеності в цивільному процесуальному законодавстві. Санкції та заходи процесуального примусу за порушення передбаченого порядку в поєднанні зі стимулюванням учасників судового процесу із добросовісного здійснення цивільних процесуальних прав і виконання обов'язків – основа ефективного функціонування цивільного судочинства.

Значущим для науки цивільного процесуального права є розробка концепції оптимізації судової юрисдикції, в основу покладено систему дій, спрямованих на усунення в законодавстві термінологічних проблем, розробку фактично нових критеріїв виявлення природи правового спору, у підсумку точне визначення сфери адміністративної та господарської юрисдикції, механізму вирішення питань, зумовлених неправильним вибором суду, включно зі створенням окремих змагальних процедур і удосконалюючи правозастосовчу та правотлумачну діяльність Верховного Суду.

На схвальну оцінку заслуговує положення щодо універсалізації позовної форми захисту права і відсутності чіткого поділу права на приватне та публічне, що актуалізує проблему визначення судових повноважень і створення оптимальної процесуальної форми, яка була б

адекватною природі правових спорів, а в ширшому сенсі, забезпечувала доступність правосуддя і вибір належного суду.

Наукову і практичну цінність становлять запропоновані автором підходи до цивільного процесуального доказування. З позицій оптимізації цивільного судочинства першочергове значення мають правила, які визначають систему засобів доказування і властивості самих судових доказів, а також суб'єктів цивільного процесуального права, на яких закон покладає тягар доказування та доведення

Аналіз дисертації допоміг виявити й інші здобутки А. Г. Гулика, які справляють позитивне враження. У цілому наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертації, є результатом авторського осмислення проблем обраної тематики і мають належний рівень обґрунтованості.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях. Висунуті та аргументовані принципово нові підходи автора до проблеми оптимізації цивільного судочинства свідчать про самостійний, творчий характер роботи. Теоретичне і практичне значення одержаних результатів обумовлюється їхньою спрямованістю на подальший розвиток доктринальних засад оптимізації у цивільному судочинстві, вдосконалення процесуально-правового регулювання та правозастосування.

Дисертація А. Г. Гулика – самостійне та завершене дослідження. Її положення і висновки відображені у 27 наукових працях: одній індивідуальній монографії, 20 наукових статтях, а також 6 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Зауваження та дискусійні питання до дисертації. Поряд із загальною позитивною оцінкою проведеного дослідження варто зазначити, що окремі положення дисертації є дискусійними та потребують додаткової аргументації.

1. Автор підвищену увагу приділив проблемі розмежування судових юрисдикцій, обґрунтовано вважаючи, що від її рішення багато в чому залежить сприйняття і оцінка проведеної судової реформи, а також доступність правосуддя для всіх верств населення. Запропоновані в дисертації підходи щодо оптимізації судових повноважень мають занадто складний характер, оскільки охоплюють заходи, які пов'язані не тільки з упорядкуванням понятєво-категоріального апарату ЦПК України та визначенням змісту галузевих правових спорів, а й впровадженням нових процедур або навіть органів, які вирішують юрисдикційні колізії. Чи не суперечить це загальній ідеї дисертації, спрямованої на поліпшення, а не ускладнення правового регулювання цивільної процесуальної діяльності?

2. Цікава частина роботи, яка присвячена аналізу нових для нашої правової системи примирних процедур і процедур врегулювання спорів за участю судді. Автор у примирній діяльності бачить передусім підготовчу природу і виступає прихильником її здійснення в підготовчому провадженні. В цілому ця позиція досить дискусійна та потребує додаткової аргументації, враховуючи сучасні законодавчі підходи. Крім того, дисертант розглядає лише, так звану, судову медіацію, не зачіпаючи інші форми її проведення.

3. У роботі фрагментарно аналізуються зміни цивільного процесуального законодавства, що відбулися в сфері доказової діяльності. Хотілося б почути думку автора про те, як розширення засобів доказування позначиться на оптимізації процедур дослідження обставин у справі і, саме, динаміку здійснення доказової діяльності.

4. На сторінці 380 дисертаційної роботи дисертант, враховуючи зміст цивільного процесуального закону, правомірно зазначає про те, що модель спрощеного провадження охоплює імперативні положення про застосування щодо окремих категорій цивільних справ і положення, які виключають будь-яку можливість розгляду певних категорій справ у порядку спрощеного провадження.

І нарешті, автор вказує, що модель спрощеного провадження може бути застосована для розгляду широкого кола цивільних справ.

Як співвідносяться поняття імперативності з поняттям спрощеного провадження, і який критерій ви визначаєте для можливого застосування спрощеної процедури для широкого кола цивільних справ відповідно до ст. 274 ЦПК України?

5. У роботі аналізується поняття, вжите законодавцем у п. п. 1 ч. 1 ст. 274 ЦПК України, а саме: у порядку спрощеного позовного провадження розглядаються малозначні справи.

Чи не може таке оціночне поняття випливати на зловживання правом та як наслідок справи будуть розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження?

6. Дисертантом не досліджуються інститути наказного провадження та заочного розгляду цивільних справ у суді першої інстанції як одні із напрямів оптимізації цивільного судочинства за рахунок спрощення судових процедур. Хотілось би почути думку дисертанта щодо цього.

7. На сторінці 99 роботи дисертантом пропонується підтримати класифікацію способів оптимізації на загальні, які сприяють оптимізації всього механізму здійснення правосуддя, і спеціальні як цілеспрямовано створені інститути для прискорення, спрощення розгляду справ, а також розглядаються питання співвідношення оптимізації та ефективності цивільного судочинства як міри відповідальності правової реальності нормам права.

Однак при такому аспекті дослідження процесів оптимізації цивільного судочинства в Україні, зовсім не отримала підтримки друга сторона оптимізації – збереження балансу інтересів, а саме захисту прав учасників процесу і створення прийнятних умов суду. Хотілось би почути думку дисертанта з цього питання.

Загальний висновок щодо дисертації. Викладені в дисертації висновки та конкретні пропозиції теоретично обґрунтовані та достатньо

аргументовані. Дисертація містить раніше не захищені наукові положення та одержані автором нові результати, які в сукупності розв'язують конкретну наукову проблему, що має істотне значення для науки цивільного процесуального права та правозастосовної практики.

Зміст автореферату повністю відображає структуру, хід дослідження, основні положення, висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації. Автореферат не містить положень, які не одержали належного висвітлення у дисертації. Оформлення дисертації та автореферату відповідає вимогам, які визначені МОН України.

Дисертація на тему «Оптимізація цивільного судочинства: проблеми теорії та практики» відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року (зі змінами та доповненнями), а її автор Гулик Андрій Григорович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Офіційний опонент:
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету
імені Івана Франка **М. М. Дякович**

Підпис Дякович М.М.
ЗАСВІДЧУЮ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА